

Danske og engelske folkeviser

Af Lise Præstgaard Andersen

Baggrunden for denne artikel er et tværfag med de engelske og danske folkeviser som emne, der blev afholdt ved Odense Universitet i 1975–76. Hensigten med tværfaget var at drage sammenligninger mellem såvel tekster som forskningstraditioner. De danske og de engelske viser anses for at være nært beslægtede, og sammenligningen af disse viser er et gammelt studieområde, som allerede Grundtvig og Child var optaget af i deres udgaver. Lighederne i indholdet er dog ikke så mange og så påfaldende, som man umiddelbart kunne tro efter den hyppige omtale, der er blevet dem til del, og den angelsaksiske og den nordiske forskningstradition er gået i hver sin retning. Men under den tværfaglige synsmåde på stoffet kunne synspunkter fra det ene fagområde overføres til det andet, og de to tekstgruppers ejendommeligheder trådte tydeligt frem.

Ved tværfaglige studier af folkeviser støder man på et terminologisk problem, der dækker over noget mere dybtgående.

Folkeviser er i litterære kredse i Danmark – og i den almindelige bevidsthed – lig med de viser, der er udgivet i *Danmarks gamle Folkeviser*, dvs. ballader, hvor handlingen er henlagt til middelalderen, og som også ofte dateres til middelalderen. Inden for engelsk forskning – og i de fleste andre lande – defineres *folksong*, *Volkslied* etc. funktionelt, som en vise, der synges af folket, og som er nedtegnet efter mundtlig tradition, og en lignende definition anvendes inden for dansk folkloristik. Mange genrer kan rummes her indenfor, f. eks. også kortere lyriske viser med moderne indhold.

Blandt de engelske viser findes dog nogle ballader, hvor handlingen synes at udspille sig i middelalderen, og som i de fleste tilfælde er direkte paralleller til de danske ballader, således at det er nødvendigt at antage én eller anden form for sammenhæng. Interessen kunne naturligvis koncentreres om sådanne ballader, men inden for den engelske akademiske tradition studeres de ikke isoleret, og det kan være vanskeligt at trække en grænse mellem dem og den øvrige visemasse, noget der formentlig hænger sammen med de engelske overleveringsforhold. I Danmark kan vi takke adelen fra 1500- og

1600-tallet for de ældste nedskrifter af de danske folkeviser, mens indsamlingen af viser i England først for alvor begyndte i præromantikken i 1700-tallet, og kilderne til de engelske viser er for størstedelens vedkommende dels folkelig tradition dels flyveblade. Den forskellige tidsbaggrund og de forskellige samfundsklasser, der er ansvarlige for udvælgelsen og omsyngningen af visematerialet de to steder, har uden tvivl været medvirkende årsag til den forskellige karakter, indholdet i de danske og engelske viser har fået.

I og med de terminologiske vanskeligheder afsløres en grundlæggende forskel mellem den angelsaksiske og den nordiske forsknings-tradition. Den engelske indfaldsvinkel til stoffet er overvejende folkloristisk, og den nordiske dels litterær, dels filologisk. Følgelig har den engelske forskning især undersøgt overleveringsprocessen, mens den danske har været optaget af visernes indhold. Dette skyldes sandsynligvis ikke alene selvforstærkende tradition, men også det forskellige materiale, dansk og engelsk forskning har til rådighed.

De danske viser har som oftest en klar episk tråd og en tydelig miljø- og karaktertegning, mens de engelske viser tit er overvejende lyriske og med miljø- og karaktertegning blot antydnet, så de sjældent med sikkerhed kan placeres i en bestemt tid eller i veldefinerede sociale omgivelser, og således i det mindste ikke indbyder til en sociologisk tolkning, en betragtningsmåde, der er frugtbar at anvende på de danske folkeviser. Den engelske visemasse er desuden så lidet homogen, at det kan synes svært at finde andre fortolkningsmæssige overbegreber.

Af de synsvinkler, der blev anlagt ved tværfaget viste følgende sig særlig anvendelige: 1. Folkeviserne og samtidens sociale virkelighed, 2. De internationale relationer, 3. Overlevering og stil. Nedenfor resumeres resultaterne:

Den danske folkevise regnes almindeligvis for at være en middelalderlig genre – nogle forskere sætter dens oprindelse så langt tilbage som 1200-tallet –, selv om de ældste fuldstændige optegnelser stammer fra 1500- og 1600-tallet. Der er flere grunde til en tidlig datering, sprogformen, de indbyrdes afvigende versioner af hver vise, der tyder på mundtlig overlevering og vidnesbyrd fra 1200- og 1300-tallet om dans, som vi fra flere kilder – også fra viserne selv – ved hørte intimt sammen med folkevise fremførelse. En anden grund er visernes indhold. De fortæller om personer (undertiden historiske personer) og

kulturforhold fra 1100-tallet til 1600-tallet. Viserne behøver naturligvis ikke stamme fra den tid, de omhandler, men på den anden side har nogle af dem et præg af samtidighed og selvoplevelse, man næsten ikke kan se bort fra. Endelig findes enkelte gamle fragmenter, hvoraf de ældste, der med sikkerhed kan afgøres at stamme fra folkeviser, dateres til 1400-tallet. Genren kan i Danmark senest være opstået i 1400-tallet.

Det interessante er imidlertid, at livsbilledet og de moralske normer i flere danske folkeviser har et meget gammelt præg. Det er faktisk så gammelt, at det næppe kan være samtiden, disse viser skildrer, selv om man vil datere dem helt tilbage til 1200-tallet. Dette fremgår af en sammenligning med andre kilder fra 1200-tallet, landskabslovene.¹

Yndlingstemaer i viserne er kamp og kærlighed, og hyppige udformninger af disse temaer er hævnmotiv og frillemotiv. En gruppe viser beskæftiger sig med frillens usikre stilling. Tit former handlingen sig sådan, at den mand, hun i mange år har levet sammen med, tager en lovformelig fæstemø, ikke af kærlighed til en ny kvinde, men fordi han føler sin gamle levemåde socialt deklasserende. Forklaringen på hans handlemåde lyder ret ens i de forskellige viser, f. eks.:

»Ieg wilde icke med stalten Ellind løffue
det sleffred-lyff:

for-dy loffuet ieg eder, iumfrw Daamorr,
till myn eggte-wyff.«

Stolt Elins Hævn (DgF 209 A, 17)

Den forskudte kvindes reaktion udløser ofte katastrofen. Vi får i disse viser et indtryk af frillevæsenet, som et af samfundet halvvejs accepteret papirløst ægteskab, der dog medfører en vis grad af social vanære.

Et nøjagtigt tilsvarende billede findes i landskabslovene, hvor frillevæsenet ikke mere accepteres som en selvfølgelighed, men hvor frillen dog på ingen måde er at ligestille med en simpel horekvinde, dvs. en kvinde der har begået ægteskabsbrud, hvad der blev hendes skæbne i tiden op mod renæssancen, hvor kilderne kan omtale friller og skøger i samme åndedræt. Landskabslovene skelner mellem horebørn og slegfredbørn. De sidste kan få arveret efter faderen, hvis denne lyser dem i kuld og køn, omend de ikke arver lige med ægte søskende,

hvad de sandsynligvis har gjort i ældre tid.² Frillevæsenet er en vaklende institution, og én af måderne man kan komme det til livs på, er at gøre det lidet tiltrækkende at inkludere sig i et sådant forhold – f. eks. ved at svække børnenes stilling. En anden metode er at gennemtvinge ægteskab i de tilfælde, hvor dette er muligt, nemlig hvor manden ikke er gift i forvejen. Dette fremgår af stykket i Jyske Lov I, 27, i følge hvilket ægteskab stiftes ved hævd. Den kvinde, der i tre vintre har levet sammen med en mand og båret husets nøgler, skal herefter anses for at være lovformelig ægtehustru.³

Slegfredens stedse forringede kår middelalderen igennem må skyldes kirkens ønske om at fastslå princippet om enegifte. Kirken ønsker også at mindske slægtens dominans over enkeltindividet ud fra den idé, at ethvert menneske er ansvarlig for sine egne handlinger over for Gud. Det er en historisk kendsgerning, at begge dele gennemføres parallelt.⁴ Det er således næppe rigtigt, når Jens Anker Jørgensen i sin bog *Jorden og slægten. En indføring i folkevisens univers* (København, 1976) fortolker slegfredens usikre stilling, som den er skildret i viserne, som et resultat af det stærke slægtssammenhold og det dermed forbundne ønske om legitimitet for at sikre, at arvejorden kommer på rette hænder.

I behandlingen af hævndrabet findes en klar modsætning mellem landskabslovene og folkeviserne. Hævndrab forøves i folkeviserne igen og igen uden anden konsekvens end et nyt hævndrab, så en veritabel blodhævnsrække sættes i gang:

»Ieg will ride migh op paa land
hertug Iffuers-sønn imod;
det er well otte winter sidenn,
hans fader woff min broder.« (2)

Hertug Iffuers-sønn dræbes, og visens sidste vers lyder således:

Det meldte hertug Iffuersøns høestru
alt unnder det skarlagen rød:
»Løffuer hertug Iff[uer]søns sønner tho,
saa vel heffner de hans død!«
Age fælder Tord Iversøn (DgF 319 A, 26)

I landskabslovene derimod er selvtægt simpelthen forbudt, undtagen i det specielle tilfælde, at en mand griber sin hustru på fersk gerning

i utroskab.⁵ Enkelte bestemmelser kan tyde på, at hævn drab har fundet sted alligevel, men det bekæmpes energisk. Således har det været nødvendigt at fastsætte en særlig streng straf for drab efter bødede bøder, altså hævn drab, der finder sted efter drabsboden er udbetalt,⁶ men i samtlige landskabslove mærkes der en tendens mod en central udøvende magt, cf. f. eks. Jyske Lovs fortale, hvor kongen fremstilles som de svages beskytter⁷ eller bemærkningen ligeledes i Jyske Lov om, at ombudsmanden skal hænge tyven, for han hænger ham for rettens skyld, ikke for hævnens.⁸

Hvad er så det rigtige billede af 1200-tallets Danmark? Ja, det sandsynlige er vel, at de to kilder overdriber til hver sin side. Landskabslovene udtrykker kongens og kirkens drøm om et velordnet samfund, og folkeviserne er dels præget af en for fiktion naturlig forkærlighed for dramatiske effekter, dels udtrykker de en stormandsklasses drøm om at kunne tage sig selv til rette og afgøre konflikter på gammeldags heroisk vis, udelukkende støttende sig til egen og slægtens styrke. Det *kan* altså godt være samme tid, der skildres. I enkelte visser møder vi imidlertid en retspraksis, der, hvis den overhovedet har eksisteret i Danmark, må datere sig til tiden længe før 1200-tallet. Det drejer sig om holmgangen, som kendes fra islandske sagaer og Saxo. På Island skal den være blevet forbudt 1004. Fra danske retskilder kendes noget sådant ikke. En holmgang er en tvekamp, der finder sted på et til formålet indhegnet område – eller på en holm, dvs. en lille ø, og som virker som retslig afgørelse i bedste forståelse med landets love og autoriteter.⁹

En sådan holmgang skildres i *Svend af Vollerløv* (DgF 298), hvor hovedpersonen på denne måde får hævn for sin faders død. Det sker på tinge, hvor der i følge landskabslovene var særlig streng straf for at begå drab;¹⁰ oven i købet finder holmgangen sted i overværelse af kongen.

Konklusionen er, at viserne rummer et nostalgisk element. De giver ikke altid en realistisk skildring af samtiden, men i stedet en idealiseret skildring af fortiden. I sammenhæng hermed må deres dominerende konservative ideologi betragtes. Den instans, folkevisemennesket er underordnet, er slægten. Det er ikke, som det var at forvente, når talen er om mennesker i et middelaldermiljø, kongen eller kirken.

Jens Anker Jørgensen understreger også slægtssammenholdets betydning i sin ovenfor omtalte bog, *Jorden og slægten* (København, 1976), men ved en sammenligning mellem folkeviserne og middel-

alderlige lovtekster kommer han til det tilsyneladende modsatte resultat af denne afhandling, nemlig at visernes slægtsorden ikke er helt så streng som de ældste lovbestemmelers. Dette skyldes bogens løse forhold til det historiske perspektiv. Viserne søges ikke anbragt i en bestemt historisk sammenhæng, og sammenligningsmaterialet vælges derfor tilfældigt. Således benyttes bl. a. den norske Gulatingslov til belysning af de danske folkeviser, og derved går Jens Anker Jørgensen glip af den pointe, at folkeviserne, der må være samtidige med eller sandsynligvis yngre end de danske landskabslove, har en mere konservativ livsholdning end disse – altså indeholder en bevidst opposition mod visse tendenser i samtiden.

Blodhæven i viserne er et ekstremt udtryk for, at slægten her er mere værd end individet. Denne holdning medfører, at konflikt mellem slægt og individ bliver et yndlingsemne. Det udformes gerne sådan, at en kvinde kommer i det dilemma, at skulle vælge mellem sin egen slægt og sin mand eller elsker. Konflikten mellem denne og kvindens familie skyldes enten en gammel slægtsfejde eller drab i kvindens slægt begået ved bortførelsen af hende.

Viser med dette motiv er f. eks. *Hagbard og Signe* (DgF 20), *Ribold og Guldborg* (DgF 82), *Hildebrand og Hilde* (DgF 83), *Torbens Datter* (DgF 288), *Hr. Erlands Vold og Straf* (DgF 289), *Palle dræbes* (DgF 324), *Nilus og Hillelil* (DgF 325) og *Ridder fælder Jomfruens 7 Brødre* (DgF 416).

I sjældne tilfælde holder pigen sig til sin egen familie. Dette sker i *Palle dræbes* og *Hr. Erlands Vold og Straf* – i sidstnævnte vise varierer fortolkningen af hendes holdning lidt fra opskrift til opskrift. Tit står hun vaklende, som i *Ribold og Guldborg* og den nærtbeslægtede *Hildebrand og Hilde*, hvor hun har valgt elskeren, men i sidste øjeblik giver efter for en binding til slægten. Til denne kategori må også *Nilus og Hillelil* og *Torbens Datter* henføres. I den første tror heltinden naivt at kunne se bort fra de gamle slægtsmodsatninger og bliver derved årsag til et blodbad, i den sidste bygges konflikten op, men udfoldes ikke. Undertiden står pigen konsekvent på elskeren/ægtemandens side. Dette er tilfældet i både *Hagbard og Signe* og *Ridder fælder Jomfruens 7 Brødre*.

Man kunne fristes til at lægge en relativ kronologi ind i denne viserække, således at solidariteten med slægten var karakteristisk for de ældste viser og valget af den individuelle kærlighedslykke for de yngste. Dette er imidlertid næppe holdbart. Ganske vist er *Ridder fælder*

Jomfruens 7 Brødre formentlig ung – fra tiden op mod renæssancen. Sikre kriterier for visernes datering har vi ikke, men en svag episk tråd og mange lyriske indslag, som der findes i denne vise, regnes gerne for unge træk.¹¹ Desuden behandler visen sit motiv, svogerdrabet, parodisk – et motiv, der gennemspilles i dybeste alvor i *Ribold og Guldborg* og *Hildebrand og Hilde*. Slutningsverset i B-versionen lyder:

»Haffuer du weigedt min brødre siu,
ieg will det icke laste;
haffde du wegidt min faader medt,
daa wilde ieg met digh faste.« (16)

Til gengæld er det episke stof i *Hagbard og Signe* gammelt – Saxo fortæller historien.

I denne forbindelse skal der erindres om, at motivet med kvindens loyalitetskonflikt er hyppigt i en genre, der er ældre end folkeviserne, nemlig i heltedigtningen, der stammer fra tiden mellem ca. 700 og ca. 1300. Også her forekommer begge typer af løsninger, uden man kan afgøre, hvilken der er ældst.

Eksempler fra heltedigtningen: Hild står mellem sin fader Høgne og sin bortfører Hedin i sagnet om Hild, der sandsynligvis har rødder tilbage i 700-tallet, som gengives udførligt i begyndelsen af 1200-tallet i *Snorra-Edda* og hos Saxo, og som desuden har forskellige udløbere; den yngste det shetlandske *Hildinakvad*, nedtegnet i 1700-tallet på det nu uddøde vestnordiske sprog *norn*. Udgangen på konflikten varierer i de forskellige versioner, men Hild er altid solidarisk med sin bortfører, cf. P. A. Munch, *Norrøne Gude- og Heltesagn*, revidert udgave ved Anne Holtmark (Oslo, 1967), pp. 159–161; bogen trykt første gang i sin oprindelige form 1841, og Heiko Uecker, *Germanische Heldensage* (Stuttgart, 1972), pp. 93–100.

I sagnkredsen omkring Vølsungerne findes motivet den kvindelige loyalitetskonflikt flere gange. Signy bliver gift med Siggeir, der dræber hendes far og brødre med undtagelse af broderen Sigmund. Signy og denne broder får en søn, der hævner sig på slægtens vegne ved – inspireret af moderen – at dræbe hendes ægtemand. Historien fortælles i *Vølsunga saga* fra ca. 1260 og er formentlig afhængig af et ældre tabt kvad (Munch, pp. 178–184; Uecker, pp. 22–25). Gudrun fra samme sagnkreds hævner i eddadigtene *Atlakviða* og *Atlamál* –

dateret til ca. 800–1000 – sine brødres død ved at slå mand og børn ihjel. I den tyske behandling af samme stof, *Nibelungenlied*, er drabet på brødrene heltindens hævn for drabet på hendes første mand Sigfried (Munch, pp. 204–208, 214–218; Uecker, pp. 41–50).

Endelig er Sigrun i eddadigtene om Helge Hundingsbane (ca. 1000) stedt i en lignende konflikt. Helge dræber Sigruns fader og brødre med undtagelse af den yngste broder, der til gengæld dræber ham. Digtene er en forherligelse af Sigruns troskab mod Helge (Munch, pp. 184–188; Uecker, pp. 124–128).

Udgangen på konflikten er i folkeviserne næsten altid tragisk – lige meget, hvilket valg kvinden træffer. Når den undtagelsesvis ikke er det, vil jeg være tilbøjelig til at anse dette for et ungt træk. Slægtens autoritet er vældig. Viserne beskæftiger sig gerne med personer, der forsøger at sætte sig ud over denne autoritet, men demonstrerer på den anden side, at dette kun kan gennemføres med en tragedie til følge.

Den ideologi, vi møder i folkeviserne, er ikke typisk for feudalismen, men den hører snarere hjemme hos en storbondeklasse med rødder i ættesamfundet. Dette stemmer godt overens med de faktiske forhold i middelalderens Danmark, som på landskabslovenes tid i det store og hele er et bondesamfund, og hvor man også senere kun i begrænset omfang kan tale om en egentlig fødselsadel. En sådan grundlægges først i tiden 1241–1400¹² og får sin blomstring omkring renæssancen, hvor de store jordkoncentrationer skabes, og hvor en mængde af de nu bevarede adelsborge og -gårde bygges. – Fra middelalderen er meget få bygningsværker af denne art bevaret.¹³

På hvilke tidspunkter af middelalderen havde denne storbondeklasse grund til at føle sin magt truet af centralistiske tendenser, samtidig med, at den havde en nogenlunde frisk erindring om en fortid, hvor den friere kunne udfolde sig og derfor havde grund til at idealisere denne fortid ved at digte endnu mere konservative træk ind i den? Ja, det havde den faktisk både i 1200-tallet og 1400-tallet, to perioder, hvor kongemagten var stærk, og to perioder, man har villet datere de danske folkeviser til. Både i 1100-tallet (stridighederne før Valdemar I kom på tronen) og i 1300-tallet (den kongeløse tid efter Christoffer II) var der tidspunkter uden stærk central magt, hvor overklassen har kunne gøre nogenlunde som den selv ville.

De danske viser, der er særlig egnede til at jævnføre med bagvedliggende samfundsforhold, kan temainddeles på følgende måde: 1.

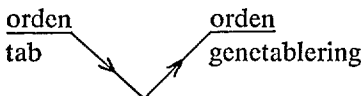
Drab og hævn, 2. Forholdet mellem slægt og individ, 3. Kvindens stilling, 4. Religion og overtro.

Denne inddeling kan også anvendes på de engelske viser, og sammenligninger kan med udbytte foretages, især inden for grupperne kvindens stilling og religion og overtro. Også de engelske viser behandler forholdet mellem en mand og en elskerinde, han ønsker at forlade, men det er her snarere et tidløst dramatisk motiv end en afspejling af historisk genkendelige tilstande, og holdningen til den kvindelige hovedperson er en anden. I Danmark beundres den handlekraftige kvinde, der ikke finder sig i at blive skubbet til side. I England fordømmes hun, eller motivet bliver et andet: ikke den stolte krænkede kvinde, men den tålmodigt lidende, der til sidst belønnes, cf. *Fair Annie* (Child 62) og *Child Waters* (Child 63).

De danske trylleviser har bemærkelsesværdigt få kristelige indslag, mens repræsentanterne for den overnaturlige verden i England undertiden associeres med djæveln. En sammenligning mellem den danske *Nøkkens Svig* (DgF 39) og den engelske *James Harris (The Daemon Lover)* (Child 243) kan tjene som eksempel. I Danmark er bortføreren/forføreren simpelthen nøkken. I England afslører han sig som en endnu ubehageligere person ved sit kendemærke »the cloven foote« (hestehoven).

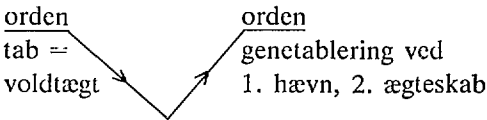
Sådanne sammenligninger er dog mere egnede til at belyse de danske visers egenart end til at sige noget udtømmende om de engelske viser, eftersom det kun er enkelte af disse, der passer ind i mønstret.

De danske viser fra de tre første grupper afslører et normbundet univers, der lader sig illustrere ved en enkel grafisk model. I denne verden kan man meget vel komme ud for katastrofer, men status-quo kan på forskellige måder genoprettes. Man kan få lige så meget, som man har mistet, men ikke mere eller noget andet:

En sådan katastrofe er for en folkevisekvinde tab af æren ved forførelse eller voldtægt, og det er i den forbindelse ligegyldigt, hvor lidt eller hvor meget hun selv har været interesseret i at fremme begivenhederne. Denne holdning viser sig tydeligt i *Herr Ebbes Døttre* (DgF 194), hvor voldsmandenes mor håner de ulykkelige krænkede piger – skammen er deres. Det lidte tab kan genoprettes på to måder:

1. Ved hævn, som netop i den ovenfor omtalte *Herr Ebbes Døttre*, hvor pigerne tager sig selv til rette. Visen slutter i en atmosfære af triumf uden tanke for, hvilke instanser, der kunne blive fornærmede over et dobbeltdrab ved højaltret.¹⁴ 2. Ved at voldsmanden eller forførelsen ægter den krænkede kvinde.

Dette sidste finder f. eks. sted i *Brud ikke Mø* (DgF 274) – også udbredt i England, *Gil Brenton* (Child 5), hvor heltinden har svare bekymringer over, hvordan hun skal skjule for sin ægtemand, at hun ikke er ren mø, men hvor alt opløses i fryd og gammen, da han afslører, at han faktisk er identisk med den forsvundne voldsmand, der i sin tid røvede hendes ære.

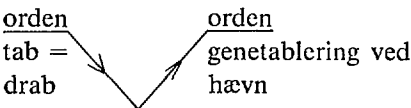
En anden form for statustab, der oftest berører manden, er et uhævnnet drab i en familie. Hr. Villian bebrejdes i *Svend af Vollerløv* (DgF 298 A), at hans far ligger uhævnnet, og reaktionen er følgende:

Det suared unge her Villian
hand blev i kinder saa bleg:
»Alt skall ieg hæffne min faders død,
førend ieg kommer i eder leg.« (13)

Handlingen følger på ord, og hans mor takker ham:

Dett var stolten fru Mettelild,
klapper hannem ved huden kind:
»Haf tack, unge her Villian,
for du heffncde kier faders død din!« (36)

Hævnen er altså her ganske uproblematisk. Noget lignende ser vi i den tidligere omtalte *Aage fælder Tord Iversøn* (DgF 319), hvor konsekvenserne, den uendelige blodhævnskæde, antydes, men ikke problematiseres.

Den fredelige løsning på konflikten, og den som loven foreskriver, nemlig bøder for den dræbte, foreslås somme tider i viserne, men gennemføres vist nok aldrig. Den er for udramatisk til at danne klimaks.

Et mere kompliceret forhold finder vi i de tilfælde, hvor en kvinde er engageret til to sider – gift ind i en slægt, der er hendes egen fjendtlig, eller bundet både til sin oprindelige fæstemand og sin bortfører (*Palle Bosøns død*, DgF 329), men helt uopretteligt bliver ordensbruddet først i det tilfælde, hvor en eventuel hævn ville ramme eller faktisk rammer inden for slægten. Dette sker i *Liden Engel* (DgF 297 A), hvor sønnens drab på morbroderen nok er hævn for faderens død, men samtidig slår et skår i moderens slægt:

Thett war fru Mall-fredt,
 hun greed och hiender hun sluo:
 »Førre daa haaffde ieg [ien] dagleg sorrig,
 nu hauffuer ieg thuo!« (60)

Hævnen fører ikke her til genoprettelse af normen, men til et nyt ordensbrud – og visen bliver tragisk.

orden

1. tab	drab	}
2. tab	hævn	

Samme nedadgående kurve ses i visen om brødrene *Palle*, *Baard* og *Liden* (DgF 330), hvor den dødeligt sårede Liden afviser pengebod og dræber sine brødre som hævn.

Rædslen over drabet inden for slægten, en rædsel, der medfører evig fredløshed for gerningsmanden, er det eneste, der er tilbage i *Svend i Rosengård* (DgF 340). Forhistorien mangler her. Vi kan sige, at handlingen er koncentreret i den yderste spids af den ovenfor op-ridsede figur. Meget betegnende er det blevet sandsynliggjort, at denne vise har engelsk forbillede, nemlig den med rette beundrede ballade *Edward* (Child 13).¹⁵ Her fremtræder netop meget tydeligt nogle af den engelske ballades karakteristika: løsrivelsen af beretningen fra historisk sammenhæng, fra tids- og miljøbundethed, fascinationen ved den blodige, næsten naturstridige, dåd¹⁶ og den raffinerede udnyttelse af balladeteknikkens forkærlighed for dialogen med en chokoeffekt til sidst. Visen er udelukkende bygget op over spørgsmål-svar sammen-

trængt inden for ét vers, og herved afsløres gradvis at sønnen med egen hånd har dræbt sin far og – i sidste vers – at moderen har tilskyndet til drabet.

Når folkevisen (balladen) indbyder til tværfaglig behandling, skyldes det to ting: 1. at samme genre er udbredt over de fleste europæiske lande (karakteristik: forholdsvis korte episk-lyrisk-dramatiske digte i samme simple eller beslægtede versemål, tit med omkvæd og med samme fortælle teknik, f. eks. koncentrerer handlingen om højdepunkter, mellemlid springes over, og et stilmiddel som versgentagelsen med få variationer er almindeligt), og 2. at der findes mange eksempler på, at viser fra forskellige lande fortæller samme historie.

Studiet af de internationale relationer er imidlertid et vanskeligt forskningsområde, hvilket dels skyldes usikkerheden omkring visedateringerne og dels skyldes, at det er en skønssag, om en vise er en egentlig parallel til en anden, således at de to viser enten må have benyttet samme kilde eller være indbyrdes afhængige – hele visen eller blot ét eller flere af motiverne kan i dette tilfælde være overført fra land til land – eller de to viser blot fortæller beslægtede historier, der ikke nødvendigvis har samme oprindelse.

Som eksempler på viser vi ved tværfaget regnede for paralleler, kan nævnes: *Lady Isabel and the Elf-Knight* (Child 4) = *Kvinde-morderen* (DgF 183), *Gil Brenton* (Child 5) = *Brud ikke Mø* (DgF 274), *Earl Brand* (Child 7) = *Ribold og Guldborg* (DgF 82), *The two Sisters* (Child 10) = *Den talende Strengeleg* (DgF 95), *The Maid and the Palmer* (Child 21) = *Maria Magdalena* (DgF 98), *Clerk Colvill* (Child 42) = *Elveskud* (DgF 47), *Sweet William's Ghost* (Child 77) = *Fæstemanden i Graven* (DgF 90), *Edward* (Child 13) = *Svend i Rosengaard* (DgF 340). En konkordans over engelske og danske parallel-viser – her opgjort til 39 ialt – findes i *DgF*, XII (København, 1976), p. 112.

Hvilke vandringsveje disse viser har fulgt, vides ikke med sikkerhed. I England regnes der ofte med, at Danmark har været den ydende part, og i Danmark hævdes gerne det modsatte, uden at nogen af parterne har overbevisende argumenter til deres rådighed. – Det er langt fra givet, at svaret skal være det samme for alle visernes vedkommende.

Det er tankevækkende, at lister over engelske og danske parallel-viser indeholder mange trylleviser og meget få ridderviser. Kunne for-

klaringen være den, at den realistiske riddervise, der omhandler genkendelige danske sociale forhold, er gammel i Danmark – fra 1200-tallet, og der i 1400-tallet, det tidspunkt, de engelske viser almindeligvis dateres til, er sket en forøgelse af den allerede eksisterende visemasse med trylleviser med internationalt udbredte motiver?

Hele genrens vandringsveje er et mere omfattende problem. Den nyeste større behandling af dette emne findes i den ungarske forsker Lajos Vargyas bog, *Researches into the Medieval History of Folk Ballad* (Budapest, 1967).

Tesen er her, at genren er en bondegenre, der oprindeligt stammer fra Frankrig. Dette kan bringes til at stemme overens med, hvad vi ved om de danske viser, og det kan udjævne en uenighed mellem dansk og engelsk forskning om visernes oprindelse. Siden reaktionen mod romantikkens opfattelse af folkeviser satte ind, har der i Danmark været almindelig enighed om, at de såkaldte folkeviser i virkeligheden er adelsviser, men i England regner man stadig med, at engelske folkeviser faktisk er en folkelig genre, og man fortolker forekomsten af fornemme damer og riddere som et udslag af de lavere klassers ønskedrøm om højere sociale lag. De danske folkevisers mere udførlige billede af stormandsliv og -moral, som er ret enestående inden for den europæiske folkevisetradition, kan dog næppe bortforklares på denne måde.

Når viserne i Danmark i renæssancen findes hos adelen, og deres indhold er præget af overklasse, kan det forklares således: De forvaltes her i middelalderen af en storbondeklasse og afspejler dens idealer. Ved middelalderens slutning er en del af storbønderne blevet en egentlig adel, der så nedskriver de af de overleverede viser, der passer bedst med deres livsanskuelse, dvs. dem, der klarest viser et aristokratisk præg.¹⁷

Den engelske og amerikanske forskning har i høj grad koncentreret sig om overleveringen og har i de sidste tiår været domineret af M. Parry's og A. B. Lord's improvisationsteori, der bygger på undersøgelser af mundtlig tradition blandt analfabeter i Jugoslavien. Her improviseres episke digte over et skelet af formler, cf. A. B. Lord, *The Singer of Tales* (Cambr., Mass., 1960), og teorien går ud på, at anden digtning, der indeholder formler, er blevet til på samme måde. Den er først søgt anvendt på de Homeriske digte, siden på den oldengelske heltedigtning og sidst på folkeviser. Således har David Buchan i sin

bog *The Ballad and the Folk* (London, 1972) brugt den på de skotske folkeviser.

Teorien er hidtil kun blevet afprøvet af en enkelt forsker på de danske folkeviser, nemlig Otto Holzapfel, cf. *Studien zur Formelhaftigkeit der mittelalterlichen dänischen Volksballade* (Frankfurt a. M., 1969). De danske folkevisers ringe variation synes umiddelbart at tale imod den, og undersøgelser af nyere folkelig tradition – hvor traditionsbæreren imidlertid også er bekendt med den stabilitet, det skrevne ord har – viser, at vedkommende faktisk prøver at huske sit stof og ikke digter visen påny ved hver fremførelse.¹⁸

Dog kan teorien interessere ved at påpege, hvor formelprægede de danske folkeviser faktisk er.

Almindeligvis gør beskrivelser af det danske folkevisesprog opmærksom på dettes stereotype præg. Hermed hentydes imidlertid snarere til enkelte, ofte brugte, ord: mø, mår, ungersvend, borgeled, højenloft, tilje, fager etc., syntagmer: med hviden hånd, ganger grå, som vilden fugl på kviste etc., eller hele sætninger: han red sig under ø etc. end til det fænomen, at hele vers eller grupper af vers kan gå igen fra den ene vise til den anden. Almindeligt tilbagevendende situationer i de forskellige viser, f. eks. bryllup og barnedåb, skildres med omtrent samme ordvalg. Når man ikke i tilstrækkelig grad har været opmærksom på dette før, tror jeg, det hænger sammen med den måde, viserne i de gængse folkevisantologier er udvalgt på. Udvælgelseskriteriet har været det æstetiske. Og dette i og for sig udmærkede princip har været kombineret med et andet ligeledes udmærket, at vælge så forskellige viser som muligt, så man fik et repræsentativt udvalg. Dette har imidlertid tilsløret nogle karakteristiske fællestræk ved viserne. Udtryk, der i almindelighed beundres som bevidst kunstneriske og træffende i visse viser, står som blot og bar tomme undertiden malplacerede formler i andre mindre kendte viser.

Et eksempel på en sådan formel er et vers fra *Germand Gladen-svend* (DgF 33 A):

Fød bleff hannd en affttenn,
thy chrestnett hanom om en natt:
thy kalditt hanom Gicellemand Glaaden-suend,
dy dwlde hanom, meden dy maatte. (12)

Hastværket med barnedåben er ofte i fortolkningstraditionen blevet udlagt som særligt meningsfuldt, fordi det er en uhåndgribelig over-

naturlig magt, der truer ham, som må stå i modsætning til kristendommen. Imidlertid findes samme vers i mange viser, hvor det er en jordisk magt, f. eks. faderens drabsmand, der kan være en trussel mod det nyfødte barns liv. Således i *Svend af Vollerløv* (DgF 298 A):

Hand bleff føð i buret,
de christnet hann om en natt;
de kallede hann ungen her Villian,
de døalde hann, meden de matt. (8)

I *Ridderens Runeslag* (DgF 73 A) findes der en strofe, som alle kommentatorer har været enige om at fremhæve som højdepunktet af lyrisk stemningsmættethed, nemlig den forlokkede (og afviste) piges forklaring eller rettere bortforklaring til fæstemanden, da han afkræver hende svar på, hvorfor hun strejfer alene rundt om natten:

»Ieg waar meg gangendis vde till aa:
ieg skuode dy blomster brune och blaa.

Ieg skoude dy blomster brune och blaa:
thett fierste agter ieg meg att faa.

Ieg skuode thi roser huide och røde:
thi staar vdj dieres alerfierste grødde.« (26–28)

Den erotisk ladede sommernatsstemning fremtrylles her i disse på én gang poetisk-naturbeskrivende og symbolske replikker.

Man bliver derfor unægtelig noget chokeret, når man genfinder nærtbeslægtede strofer i *Roselille Mø* (DgF 197 A), en blodskams- og mordhistorie, hvor heltinden til sidst slår en voldtægtsforbryder ihjel, hvad hun beretter på følgende måde:

»Ieg haffuer weritt meg vde wed aae,
ieg plockitt dy vrter buode huide og blaa.

Ieg plokett thuo blomster, wor gwlle och røde,
thett thridye stander y synn aler-fierste grøø.

Thett thrydy staar y synn aller-fierste grøde:
her Peder saa haffuer ieg slagitt til dødde«. (35–37)

Dette forringer ikke strofernes kvalitet i de viser, hvor de har funktion og åbner for fortolkning, men det får én til at spekulere lidt over visernes kompositions måde. At de fra begyndelsen er skabt af individuelle digtere, er der ingen, der betvivler, men skyldes samtlige kunstneriske højdepunkter en bevidst arbejdende digter, eller er nogen af dem blevet til i traditionen, hvor formelstrofer med vilje eller ved et tilfælde er blevet sat ind i sammenhænge, hvor de får mening og dybde?

Hvis dette sidste er tilfældet, nærmer vi os den romantiske tese om, at det er folket som sådan eller »folkeånden«, viserne skylder deres oprindelse. Desuden kommer vi ind på problemet, om viserne bliver dårligere eller bedre i traditionen. Om de med de rammende tyske udtryk kommer ud for den proces, der hedder *zersingen* eller *zurecht-singen*.

Studiet af formler er formentlig et af de emner, fremtidens folkeviseforskning vil tage op med fornyet styrke. Formlerne kan betragtes både funktionelt og stilistisk. Det sidste forekommer en dansk folkeviserinteresseret indlysende, men inden for angelsaksisk forskning (og den herfra inspirerede tyske forskning) har dette synspunkt indtaget en meget tilbagetrukket plads som følge af den manglende tradition for æstetisk vurdering af folkevisetekster. Det må imidlertid også være muligt at se formlerne i et videre perspektiv. Meget middelalderlig digtning domineres af stiliseringer, typer og tilbagevendende retoriske figurer, noget der sandsynligvis skal ses i sammenhæng med den statiske samfundsopfattelse. Et stilmiddel som topos-anvendelsen (anerkendte litterære klicheer, f. eks. ytring af overdreven forfatterbeskedenhed), der har sin oprindelse i antikken, blev populært i middelalderen og synes ikke ubeslægtet med folkevisens formler. En iøjnefaldende vanskelighed viser sig imidlertid ved fordybelse i formelstudier: definitionen af en formel. Hvor mange ord kan udskiftes i en given formel, før den ikke mere er den samme? I litteraturen om dette emne reduceres undertiden forbavsende mange forskellige sætninger til én formel, uden at de har mange lighedspunkter bortset fra en identisk syntaktisk opbygning.¹⁰ Det semantiske indhold må imidlertid også spille en rolle for afgrænsningen af en formel, en afgrænsning, der yderligere vanskeliggøres af, at dette indhold veksler alt efter de relationer formelen indgår i.

Noter

1. De danske landskabslove kan i deres foreliggende form dateres til tiden mellem 1202 (tidligst mulige datering af Skånske Lov) og 1241, det årstal, Jyske Lov daterer sig selv til. De to sjællandske love, Valdemars sjællandske Lov (tre redaktioner: Arvebog og Orbodemål, ældre redaktion og yngre redaktion – nævnt i kronologisk rækkefølge) og Eriks sjællandske Lov skal tidsmæssigt placeres mellem SkL og JyL; dog er det usikkert, hvor gammel A&O er, men i det mindste er den ældre end 1216, cf. Stig Iuul, »Landskabslove«, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, 10 (København, 1965), spalterne 228–31 og *Danmarks gamle Love på nutidsdansk* i oversættelse ved Erik Kroman under medvirken af Stig Iuul, 1 (København, 1945), pp. I–XII.
2. Cf. »Oäkta barn«, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, 13 (København, 1968). Om danske forhold skriver Jens Ulf Jørgensen i spalterne 69–71. Et af beviserne på frillebørns ligestilling med ægtefødte børn i ældre tid er den omstændighed, at der ikke krævedes ægte fødsel for at have arveret til tronen. Samtlige Sven Estridssøns sønner (regeringstid 1074–1131) var således født uden for ægteskab. – Fra Norge kendes lignende forhold. Først ved Magnus Erlingssøns tronbestigelse i 1163 blev det fastslået, at en ægtefødt arving foretrakkes frem for en uægtefødt. En række af de efterfølgende konger var ikke desto mindre født uden for ægteskab.
3. Henvisningerne til landskabslovene her og i det følgende gælder *Danmarks gamle Landskabslove*, ed. Johannes Brøndum-Nielsen og Poul Johannes Jørgensen m. fl. (København, 1933–41). Romertallene henviser til bog, arabertallene til kapitel. Følgende forkortelser anvendes: Skånske Lov = SkL, Valdemars sjællandske Lov = V.sjæll.L, Arvebog og Orbodemål = A&O, Eriks sjællandske Lov = E.sjæll.L, Jyske Lov = JyL.
4. Slægtssammenholdets betydning er i landskabslovene i aftagende. Således er hensigten med Knud d. 6's manddrabsforordning (Tillæg XI til SkL) at indskrænke slægtens pligt til at deltage i udredning af mandebod for drab begået af én af slægtens medlemmer. At kirken ønskede at gå endnu videre, så ansvaret for en begået forbrydelse udelukkende påhvilede drabsmanden, ses af Anders Sunesøns latinske parafrase (45) af SkL.
5. Bestemmelsen herom findes i samtlige landskabslove – fra de ældste til de yngste, cf. SkL, 215–16, V.sjæll.L, A&O II,1, E.sjæll.L II,1, JyL III,37.
6. Et sådant drab falder allerede i de ældste love ind under begrebet *botløst mal* eller *orbodamal*, dvs. en sag, der ikke kan sones med bøder (men ved fredløshed eller dødsstraf). Cf. SkL, tillæg I,1 og V.sjæll.L, A&O III,1: »Swa ok vm man dræpir man vppa bôdir bôtæ tha ær oc thz orbodamal«.
7. JyL, fortalen: »Thet ær kunungs æmboth oc hœfthings thær i land ær, at gœmæ dóm oc gœræ ræt, oc frælsæ them thær mæth wald thu yngæs (...)«
8. JyL II,87.
9. Cf. Olav Bø, »Holmgang«, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, 6 (København, 1961), spalterne 653–56 og Olav Bø, »Hólmanga and einvígi«, *Medieval Scandinavia*, 2 (1969), pp. 132–48.
10. Drab på tinge er *orbodamal* allerede i de ældste love. Cf. SkL, tillæg I,1

- og V.sjæll.L, A&O III,1: »Swa ar oc vm man dræ||pir annar a thingi thz ær orbodamal (. . .)«
11. Cf. Ernst Frandsen, »Middelalderlig lyrik«, *Danske Studier* (1954), pp. 75–108.
 12. Cf. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*: Jan Liedgren, »Adelsbrev«, 1 (1956), 18–19 og »Frälsebrev«, 5 (1960), 1–2; Jerker Rosén, »Frälse«, 4 (1959), 670–693. – Fraværet af en adel i europæisk forstand i Danmarks middelalder kan også forklare den manglende succes, den fra Frankrig stammende høviske litteratur havde her i landet. Vi har kun få rester af denne litteraturart, der i England og Tyskland vandt så stor yndest. I to håndskrifter fra slutningen af det 15. årh. er bevaret nogle versromaner, der er aflæggere af *le roman courtois*, men absolut uden originalernes ynde og filosofiske perspektiver. Romanerne er udgivet af C. J. Brandt i *Romantisk Digtning fra Middelalderen* (København, 1869–77). Der kan næppe spores nogen dybere indholdsforbindelse mellem disse værker og folkeviserne, og i det mindste findes der i folkeviserne ingen spor af den fælleseuropæiske høviske digtnings forfinede og sindrigt opbyggede idégrundlag.
 13. Cf. Troels-Lund, *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Arhundrede*, 2, 6. udg. (København, 1968), pp. 15–517; 1. udg. 1879–1901.
 14. At folk under traderingen har undret sig herover, ses af to slutningsvers, der er nedtegnet i 1945. De er gengivet i *Tekst-Tillæg, DgF X* (København, 1967), p. 520, og fortæller om bandlysningen af kirken.
 15. Cf. Archer Taylor, »Edward« and »Sven i Rosengård« (Chicago, 1931).
 16. Yndlingsemner i de engelske viser er voldtægt, blodskam, barnemord m. v. Set i denne sammenhæng bliver de engelske paralleler til de danske viser om slægtsfejde udtryk for samme smagsretning – ikke som i Danmark en afspejling af en stadig levende konflikt mellem slægtsautoritet og individuelle tilbøjeligheder. Glæden ved de krasse effekter deler de engelske viser med de senere danske skillingsviser. Utvivlsomt har dette noget at gøre med de engelske visers – efter danske forhold – sene skriftfæstelse og deres særlige overleveringsforhold. De er tit overleveret i skillingsstryk og har altså skullet være salgbare.
 17. I det danske folkevisemateriale forekommer der meget få viser, der tydeligt tager parti for almuen mod de herskende klasser. Én af dem er *Bønderne dræber Hr. Tidemand* (DgF 317), hvori en bonde slår en skatteopkræver ihjel. Netop denne vise optræder i flere folkevisesudvalg fra 70'erne, men ikke i de ældre klassiske antologier. Det var således ikke kun i renæssancen, at selektionen af viser var bundet af tid og miljø. En undersøgelse af, hvilke folkeviser, der er optaget i antologier fra forskellige tider, og hvorfor, ville sikkert give udmærket indblik i skiftende kunstoppfattelse og idealer. Et hjælpemiddel til sådanne studier findes nu i *DgF XII* (København, 1976) i konkordansen pp. 95–107.
 18. Cf. Sven Hakon Rossel, *Den litterære vise i folketraditionen* (København, 1971).
 19. Cf. især Wolfhardt H. Anders, *Balladensänger und mündliche Komposition* (München, 1974).